

Studije

Izvorni članak UDK 17.036.2(045)

doi: 10.21464/fi38208

Primljeno: 18. 12. 2017.

Nenad Cekić

Sveučilište u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika-Ljubina 18–20, RS–11000 Beograd
ncekic@f.bg.ac.rs

Utilitarizam: moralni kriterij i/ili procedura odlučivanja?

Sažetak

Rad analizira sve raširenija uvjerenja da utilitarizam kao normativno-etička teorija nudi standard moralnosti, ali ne i metodu (»proceduru«) donošenja moralnih odluka. Prema autorovu uvjerenju, ova je ideja nastala kao mogući odgovor na neke od kritika utilitarizma, zasnovanih na pojmu »prezahitjivosti«. Najprije, iznosi se prvobitni argument Eugenea Balesa o tome da se razdvajanjem standarda moralnosti od metoda donošenja odluka utilitarizam postupaka može »pomiriti« s prihvaćanjem neke indirektno procedure zasnovane na pravilima. Potom, skicirana je Hurleyjeva teorija prema kojoj razdvajanje konzekvencijalističkog (unutar toga i utilitarističkog) moralnog standarda i procedure odlučivanja dopušta izbor procedure koja pred djelovatelja ne stavlja nerazumne zahtjeve. Autor analizira obje ideje i iznosi moguće metaetičke i normativno-etičke prigovore koji se tim povodom mogu konstruirati.

Ključne riječi

utilitarizam, konzekvencijalizam, zahtjivost, kriterij ispravnosti, procedura odlučivanja

Uvod

U suvremenoj filozofskoj literaturi sve je prisutnije tumačenje utilitarizma prema kojem je ova normativno-etička teorija samo »teorija o moralno ispravnom« (ponekad i o »intrinzično dobrom«), ali ne i teorija koja propisuje bilo kakvu »proceduru odlučivanja«, tj. metodu kojom se određuje kako u nekoj konkretnoj situaciji postupiti. Iako se ovakvo tumačenje u literaturi sve češće prihvaća kao nesporno, ono ipak zahtijeva razjašnjenje jer standardna interpretacija podrazumijeva da utilitarizam direktno propisuje i cilj i način djelovanja. Prema standardnoj interpretaciji, unutar utilitarističkog svjetonazora »ispravno« je ono što maksimizira (intrinzično) »dobro«, tj. *opću sreću*. Budući da se na osnovi tog istog tumačenja »moralna dužnost« može definirati kao »moralna obaveza učiniti ono što je ispravno«, slijedi da »pravovjerni utilitarist« uvijek *treba* postupati tako što će neposredno izabrati pravac djelovanja koji maksimizira sreću. Ovakav stav ne predstavlja samo jezičko razjašnjenje ili proizvoljno tumačenje stavova »klasika utilitarizma«

– Bentham i Mill – nego postoji i kao jasno zapisana misao koja ne ostavlja mnogo prostora za alternativna tumačenja. Tako je, prema Benthamovoj klasičnoj formuli

»... najveća moguća sreća najvećeg mogućeg broja *mjerilo* ispravnog i pogrešnog.«¹

Na Benthamovu formulu nadovezuje se upotreba termina »korisnost« koji se u utilitarizmu izravno povezuje s uvećanjem sreće. »Ispravno« je u standardnom utilitarističkom vokabularu određeno kao »ono što je korisno«. Iako se danas gotovo rutinski Millu pripisuje teza o tome da se moralni kriterij (ispravnog postupanja) može odvojiti od »procedure odlučivanja« (nazovimo je »težom razdvajanja«), unutar *Utilitarizma*² postoje dijelovi koji jasno potkrepljuju stav da on *nije* razdvajao »kriterij« od »procedure«. O tome, recimo, svjedoče sljedeće Millove riječi:

»Prema kreu koje *korisnost* ili *princip najveće sreće* usvaja kao fundamentalni princip morala, naše radnje ispravne su utoliko ukoliko teže unapređenju sreće, a neispravne utoliko ukoliko teže unazađenju sreće. Pod srećom, podrazumijeva se zadovoljstvo i odsustvo bola; pod nesrećom bol i odsustvo zadovoljstva.«³

Imajući u vidu ove doslovne citate iz radova »klasika utilitarizma«, mogli bismo se načelno složiti s jednom enciklopedijskom odrednicom da se utilitarizam

»... u najopćijem obliku svodi (...) na to da mi uvijek trebamo činiti ono što proizvodi najveće dobro.«⁴

U ovoj generalnoj definiciji, naglasak je očigledno na *činjenju* a ne na »procjeni«, jednostavno zato što »svakodnevna moralna svijest« obično i ne razlikuje moralnu ocjenu od »vodiča za djelovanje«: moralna ocjena, naročito procjena »ispravnosti postupka«, obično se vidi kao vrsta *uputstva* za djelovanje. Međutim, neki suvremeni utilitaristi smatraju da to ne mora biti tako. Prema njihovu uvjerenju, utilitarist može tvrditi kako metoda donošenja moralnih odluka nije apriorno propisana utilitarističkim kriterijem »ispravnog« djelovanja. Ili, da iskoristimo suvremeni utilitaristički žargon: »pravovjerni utilitarist« može biti ravnodušan prema *proceduri odlučivanja*.

Da bi se vidio izvor i sagledao domet ovakvih zamisli, nužno je sagledati kontekst u kojem su se one pojavile. Taj kontekst sačinjavaju različite primjedbe upućene utilitarizmu unutar velike rasprave započete u prvoj polovini pedesetih godina prošlog stoljeća, a traje i danas. Dobar dio rasprave vodio se (i još uvijek se vodi) na osnovi zamjerke da je utilitarizam u svojoj prvobitnoj formi (kao »utilitarizam postupaka«) prezahtjevan te, sa stanovišta »svakodnevne moralnosti«, nerazuman. Ova primjedba svoju osnovu ima u *konzekvencijalističkoj* osnovi utilitarizma.

Utilitarizam i konzekvencijalizam

Iako Benthamovo i Millovo određenje utilitarističkog shvaćanja moralne ispravnosti izgleda zdravorazumski zasnovano i jednostavno, ono nam zapravo ne kaže mnogo toga o tome šta se *sve* pod utilitarizmom može podrazumijevati. Zato suvremeni etičar Anthony Quinton određenje utilitarizma precizira na sljedeći način:

»Kao etička teorija utilitarizam osigurava kriterij za razlikovanje ispravnih i neispravnih postupaka i, posljedično, objašnjenje prirode moralnog suda koji karakterizira postupak kao ispravan ili neispravan (...). U svom standardnom obliku on se može izraziti putem kombinacije dva principa: (1) konzekvencijalističkog principa prema kojem je ispravnost ili neispravnost nekog

postupka određena time jesu li iz njega proistekli rezultati dobri ili loši; te (2) hedonističkog principa prema kojem je zadovoljstvo jedina stvar koja je dobra po sebi, a bol jedina loša stvar po sebi.«⁵

Utilitarističko je shvaćanje moralne ispravnosti teorijski moment koji pripada *konzekvencijalističkoj* prirodi utilitarizma. Ovdje treba naglasiti jedno bitno svojstvo konzekvencijalizma koje često ostaje nezapaženo: konzekvencijalizam kao opća teorija ispravnog »standardno se shvaća kao teorija koja ispravan postupak definira u terminima maksimizacije vrijednosti koja je u odnosu na djelovatelja *neutralna*«. ⁶ U utilitarizmu konkretno, predmet maksimizacije je *opća* (ne osobna) sreća, jedno »stanje stvari« koje *ne* zavisi direktno od pojedinačnih »ukusa«. To znači da je konzekvencijalistička logika »ispravnog« kao maksimizacije »dobrog« lišena svakog (i »etičkog« i »osobnog«) »sentimentalizma«.

U kojemu je (sve) smislu utilitarizam prezahtjevan?

»Objektivistička« priroda utilitarizma (čak i kada je riječ o uvećanju sume *osobne* sreće svih pojedinaca) porodila je mnoštvo kritika koje se danas neodređeno nazivaju »primjedbama na osnovi prezahtjevnosti«. Optužba za prezahtjevnost svakako je jedna od najzastupljenijih kritika utilitarizma. S idejom razdvajanja moralnog kriterija i procedure odlučivanja optužba je neposredno povezana jer se najradikalnije konzekvence utilitarizma svode na ideju svijeta u kojem, unutar cjelokupnog opsega praktičkog djelovanja, nema mjesta ni za što drugo osim za beskonačne proračune korisnosti (postizanje »opće sreće« cilj je koji okupira cijelu sferu praktičkog). Sama »teza razdvajanja«, sa svoje strane, u načelu dopušta izbor procedure koja ne zahtijeva ovakav direktan (kompliciran, naporan, slabo izvodljiv itd.) proračun. Osim toga, određeni autori ovu tezu ponekada koriste i kao uporište za vlastite ideje prema kojima se utilitarizam (baš putem izbora pogodne procedure) može »personalizirati«. Cjelina argumentacije o prezahtjevnosti utilitarizma je složena i pitanje je koliko »teza razdvajanja« odgovoriti na svaku konkretnu primjebu. Čitaocu nudimo uvid u opću antiutilitarističku argumentaciju koja se odnosi na prezahtjevnost, a kasnije ćemo se osvrnuti i na to može li i kako »teza razdvajanja« ove argumente ublažiti.

Primjedbe na osnovu zahtjevnosti svode se na rašireno opće uvjerenje, prema kojem konzekvencijalizam (koji stoji u osnovama utilitarizma) može opravdati zahtjeve koji su ekstremni u toj mjeri da se on ne može smatrati uvjerljivom teorijom o moralu. Kao što naglašava kritičar utilitarizma Liam Murphy,

1

Jeremy Bentham, »A Fragment on Government«, u: Jeremy Bentham, *A Comment on Commentaries and A Fragment on Government*, Herbert Lionel Adolphus Hart, James Henderson Burns (ur.), Oxford University Press, Oxford, New York, London 1977., str. 393.

2

David Brink ove dijelove *Utilitarizma* naziva »kanonskim citatima«. Vidi: David O. Brink, *Mill's Progressive Principles*, Oxford University Press, Oxford 2013., str. 85.

3

John Stuart Mill, *Utilitarianism*, u: John Stuart Mill, *Collected Works of J. S. Mill*, vol. X,

University of Toronto Press, Toronto 1969., str. 210. Prvi kurziv autorov.

4

Michael Proudfoot, Alan Robert Lacy (ur.), *The Routledge Dictionary of Philosophy*, Routledge, London, New York 2010., str. 433.

5

Anthony Meredith Quinton, *Utilitarian Ethics*, Macmillan, London 1973., str. 1.

6

Julia Driver, *Ethics: The Fundamentals*, Blackwell, Oxford 2007., str. 76. Kurziv autorov.

klasične verzije konzekvencijalizma (čiji je utilitarizam paradigmatičan primjer) »zahtijevaju da radimo u korist drugih sve do točke u kojoj bi nas dodatni napor opteretio u istoj onoj mjeri u kojoj bi taj napor pomogao drugima«. ⁷ Takav pristup, smatra Murphy, ima »vrlinu jednostavnosti«, ali »ti zahtjevi gotovo svakog pogađaju kao apsurdni – kao što se to kaže, princip koji postavlja takve zahtjeve ‘jednostavno ne može biti ispravan’«. ⁸ Da razjasnimo Murphyjevu ideju nešto jednostavnijim rječnikom: konzekvencijalizam dozvoljava da radimo *i* u vlastitu korist samo onda *i* u onoj mjeri u kojoj takvo djelovanje uvećava *opće* dobro.

U suvremenoj etičkoj literaturi prezahtjevnost se uglavnom vidi kao teorijska konzekvenca etičkog pristupa koji se tehnički naziva »utilitarizmom postupaka«. Ova vrsta utilitarizma naziva se još i »direktnim« zato što princip korisnosti kao kriterij ispravnosti primjenjuje *direktno* na pojedinačne postupke. Nasuprot njima stoje (»indirektni«) utilitaristi pravila koji smatraju da se korisnost kao moralni standard mora primjenjivati *indirektno* – na moralna pravila kojim se opravdavaju postupci, a ne na same postupke. ⁹

»Primjedba prezahtjevnosti« pojavljuje se u mnoštvu isprepletanih oblika. Izdvojili smo četiri osnovna – dva koja se mogu klasificirati kao »normativna zahtjevnost« i dva koja se mogu klasificirati kao »metaetička zahtjevnost«.

Na prvom mjestu, utilitarizam je normativno prezahtjevan jer nameće *sveprisutnost (pervasiveness) morala*. Julia Driver jedan oblik argumenta prezahtjevnosti iznosi na sljedeći način:

»Konzekvencijalizam je zahtjevan u tom smislu što od djelovatelja zahtijeva maksimizaciju dobrog. Dakle, dati samo djelić novca u dobrotvorne svrhe jednostavno nije dovoljno. Konzekvencijalizam je sveprisutan [»pervazivan«] po tome što sve pretvara u moralno pitanje – sve naše izbore (...) [pa i one] koje smo intuitivno skloni procijeniti kao neutralne. Primjera radi, uobičajeno je da se pitanje toga što ja jedem za ručak – recimo, naranču, a ne jabuku – ne razmatra kao moralno pitanje (...). Ovo su osobni izbori, ali (...) utilitarizam ili konzekvencijalizam za osobne izbore i vrijednosti u *opravdavanju* postupaka ostavlja malo prostora.« ¹⁰

Pogledajmo koje ideje stoje u osnovi ove argumentacije. Inicijalna ideja utilitarizma (i konzekvencijalizma) sastoji se u tome da se pojedinačni postupak opravdava na osnovu svoje veze s poželjnim »stanjem stvari« koje se definira ili postulira kao dobro. Svaki postupak podrazumijeva vezu dva »stanja stvari« – onog »stanja« neposredno prije djelovanja i »proizvedenog« stanja – jer da su »stanja stvari« u svijetu povezana kauzalno (a ne »samo« namjerom djelovatelja), a da postupci su ujedno i »fizička zbivanja« (ili »događaji«), ¹¹ to bi značilo da svaki postupak može imati (ili uvijek ima?) moralnu relevantnost jer potencijalno može *kauzalno* utjecati na poželjno stanje stvari. Ako se »ispravno« odredi kao maksimizacija »dobra«, onda utilitarizam (i konzekvencijalizam uopće), shodno logici »sveprisutnosti morala«, nameće i *manihejsku sliku svijeta*. U ovom svijetu, naime, postoje samo dvije vrste postupaka: ispravni (koji maksimiziraju dobro) i neispravni (svi oni koji *ne* maksimiziraju dobro). Sveprisutnost utilitarističkog morala ne ostavlja mjesta za »samo« *dopuštene* postupke, postupke koji su s moralne točke gledišta neutralni. Da bismo sve ovo razjasnili, poslužiti ćemo se, uz izvjesne modifikacije, načelnom »deontičkom« klasifikacijom postupaka koju izlaže suvremeni utilitarist David Brink. Prema ovoj klasifikaciji, postupci se razvrstavaju kao:

- 1) neispravni ili nedozvoljeni (zabranjeni);
- 2) dozvoljeni (u koje spadaju i postupci koji nemaju veze s moralom);
- 3) obavezni (dužnosti);
- 4) akti supererogacije (tj. preko mjere dužnosti, ali načelno »pohvaljivi«). ¹²

Analizirajući kako zdrav razum vidi ovu klasifikaciju, Brink kaže:

»Prema zdravorazumskom razmišljanju, obavezno je samo odgovarajući dio dozvoljenog. Nijedan dozvoljeni postupak nije neispravan, ali ni svi dozvoljeni postupci nisu obavezni. Zdrav razum razaznaje i klasu postupaka supererogacije iznad i preko zahtjeva dužnosti, koja bi po pretpostavci obuhvatila mnoštvo dobrih, ali suboptimalnih postupaka.«¹³

Međutim, kako smo vidjeli, u utilitarističko-konzekvencijalističkoj slici svijeta stvari stoje drugačije: postupak ili proizvodi maksimizaciju sreće ili ne, to je faktičko pitanje. To znači da s te točke gledišta u svijetu nema mjesta za »moralno indiferentne« (pa ni za moralno irelevantne) postupke, a »dopuštenost« ne znači ono što se u svakodnevnom jeziku morala podrazumijeva: »dopušteni« su samo oni postupci koji u *jednakoj mjeri* maksimiziraju sreću. Otuda slijedi utilitarističko manihejstvo koje je normativno zahtjevno:

»... svaki izbor koji ne bi bio moralno prinudan bio bi zabranjen. Jedini moralno indiferentni izbori između različitih postupaka koje [utilitaristički] princip [korisnosti] može tolerirati su alternative koje su istovremeno i u jednakoj mjeri najkorisnije.«¹⁴

U ovakvoj crno-bijeloj slici moralnog svijeta gubi se razlika između *propusta* i *namjerne greške*:

»Ako sam ikada odgovoran za bilo što, onda moram biti jednako odgovoran za stvari koje sam samo dopustio ili propustio spriječiti, kao što sam u restriktivnijem svakodnevnom smislu odgovoran za ono što sam proizveo.«¹⁵

Ako slijedimo konzekvencijalističku logiku, *akti supererogacije* (postupci svetaca i heroja), za koje se obično smatra da nadilaze uobičajene zahtjeve moralnosti, iz konzekvencijalističke perspektive izgledaju kao jednostavne *dužnosti*. Međutim, čak ni tu nije kraj. U ovoj slici svijeta nema mjesta ni za tzv. *suberogatorne* postupke. Suberogatorni postupci su postupci koji bi se mogli okarakterizirati kao »loši«, ali ne i kao »zabranjeni«. Ova vrsta postupaka najbolje je ilustrirana sljedećim primjerom:

»... ako (...) odbijete svoje sjedište u autobusu ustupiti starijoj osobi kojoj je ono bolno potrebno – to se može registrirati kao suberogatorno.«¹⁶

U slučaju suberogatornih postupaka, konzekvencijalizam kaže da ako nema »objektivne« štete, onda ovakvo ponašanje nije ni za osudu.

7
Liam B. Murphy, *Moral Demands in Nonideal Theory*, Oxford University Press, Oxford 2000., str. 6.

8
Ibid.

9
Distinkcija »utilitarizam postupaka – utilitarizam pravila« ne poklapa se sasvim s distinkcijom »direktni utilitarizam – indirektni utilitarizam«, ali fineze ovih distinkcija za potrebe ovog izlaganja nisu važne.

10
J. Driver, *Ethics*, str. 76.

11
Za objašnjenje razlike između postupaka i fizičkih zbivanja, tj. »dogadaja«, vidi: Jovan Babić, »Vrednovanje i tumačenje«, *Theoria* 4 (2011), str. 5–16.

12
D. Brink, *Mill's Progressive Principles*, str. 106.

13
Ibid., str. 104.

14
A. Quinton, *Utilitarian Ethics*, str. 47.

15
Bernard Williams, »A Critique of Utilitarianism«, u: John Jamieson Carswell Smart, Bernard Williams, *Utilitarianism: For and Against*, Cambridge University Press, Cambridge 1973., str. 95.

16
J. Driver, *Ethics*, str. 7.

U principu, »teza razdvajanja« na prigovore koji se odnose na pretjeranu moralizaciju stvarnosti može ponuditi samo opću ideju da se uvijek može pronaći neka procedura kojom će se »objektivizirani svijet« personalizirati. Naravno, utilitaristima na raspolaganju ne stoji samo »teza razdvajanja«. S ovom idejom vrlo često, naročito u interpretaciji Millove filozofije, ruku pod ruku idu ideje »umijeća življenja« (»teorije dobrog života« čiji je moral samo dio)¹⁷ i (»konzekvencijalizovane«) vrline.

Primjedba zasnovana na »pervazivnosti« utilitarizma može biti proširena različitim ukazivanjima na to da konzekvencijalizam u njegovoj osnovi efektivno ne dopušta postojanje specifične perspektive moralnog djelovatelja. To je drugi smisao »normativne zahtjevnosti« utilitarizma. Utilitaristički djelovatelj je, upravo na osnovu karakteristike »pervazivnosti«, postao, kako to poznati kritičar utilitarizma Williams kaže, puki »agent korisnosti«. ¹⁸ Oslanjajući se na ovo zapažanje, neki suvremeni kritičari konzekvencijalizma u teorijski okvir uvode novije ideje »deontoloških ograničenja« i »prerogativa djelovatelja«. Nekonzekvencijalistički prigovor utilitarizmu upućen s ovog stanovišta može se sažeti na sljedeći način:

»... čak i kada nekonzekvencijalisti vjeruju da ima smisla rangirati sveukupne posljedice [nekoj postupka] od najboljeg k najgorem, oni također obično vjeruju i u *ograničenja koja se odnose na djelovatelja* (ili *deontološka ograničenja*, kako se često nazivaju), koja ponekada zabranjuju postupke koji bi dali optimalan rezultat, kao i u *dozvole koje se odnose na djelovatelja*, koja takve [neoptimizujuće] postupke čine opcionalnim.«¹⁹

Utilitarizam (i konzekvencijalizam) ni na koji način ne dopušta »osobnu točku gledišta«, čak i kada se ona u »običnoj moralnosti« podrazumijeva:

»Čini se da je utilitarizam/konzekvencijalizam samom svojom prirodom u neskladu s vrijednostima koje pripisujemo prijateljstvu ili povezanosti s članovima porodice. Ove vrijednosti s konzekvencijalističke točke gledišta izgledaju kao da su izrazito relativne i pristrane. Međutim, primjera radi, moje je dijete za mene posebno na način na koje ni jedno drugo nije, a to izgleda sasvim prikladno.«²⁰

Suštinski, citirana konstatacija predstavlja proširenje već iznijetog prigovora na osnovu »pervazivnosti«. Osobni odnosi nemaju poseban status baš zato što sveprisutnost utilitarizma nameće samo jedan pravac djelovanja – maksimizaciju objektivnog »dobrac«. »Obezličena« djelovatelja i, sukladno tome, eliminacija posebne djelovateljeve perspektive (u što spadaju i osobni) samo su konzekvence utilitarističkog (tj. konzekvencijalističkog) kriterija ispravnog. Za osobnu perspektivu u konzekvencijalističkoj slici svijeta naprosto nema mjesta. Međutim, (»proceduralno«) *specificirana pravila* mogu obuhvatiti i osobnu perspektivu. Ova zamisao se uklapa u opću ideju »internalizacije pravila« koja je trenutno vrlo popularna unutar pobornika utilitarističko-konzekvencijalističkog pristupa etici.

Treću vrstu zahtjevnosti utilitarizma (i konzekvencijalizma) mogli bismo okarakterizirati kao *jezičku zahtjevnost*. Srž ove primjedbe leži u zapažanju da se konzekvencijalističko-utilitaristička podjela postupka na »objektivno ispravne« i »objektivno neispravne« ne slaže s uobičajenom upotrebom tzv. »deontoloških« termina (onih koji ukazuju na dužnost), u koju spada i svakodnevna upotreba termina (moralno) »ispravno« i (moralno) »neispravno«. Budući da se ova primjedba zasniva na određenju značenja pojmova, jasno je da je riječ o vrsti *metaetičke* zahtjevnosti. Alan Donagan u svojoj raspravi s utilitaristom Smartom ovu metaetičku primjedbu iznosi na sljedeći način:

»Učini viši riječ 'neispravno' sinonimom za 'postupak koji ima gore posljedice od nekog drugog postupka' (...) on je [utilitarizam] tu riječ lišio njenog *moralnog* smisla. To da postupci mogu

biti takvi da bi se, uslijed nekog nepredvidljivog lanca slučajnosti, izbjegle velike nesreće da oni nisu izvršeni, čini se irelevantnim za pitanje jesu li oni dopustivi ili ne.«²¹

Jasno je da Donagan ovdje ukazuje na metaetički efekt »sveprisutnosti« utilitarizma. »Ispravnici« postupci nisu značenjski samo »dozvoljeni«, oni su više od toga – oni su »dužnosti«.

Zašto se utilitarističko-konzekvcijalističko određenje ispravnog ne slaže s našim jezičkim intuicijama? Konzekvcijalističke (samim tim i: utilitarističke) definicije ključnih moralnih termina, naprosto govoreći, nisu analitički iskazi. To znači da se takve definicije mogu negirati bez kontradikcije, pa su zato otvorene za supstancijalnu moralnu raspravu. U najboljem slučaju, utilitarističke definicije deontoloških termina (onih koji se odnose na dužnosti i obaveze) kao »postupaka koji maksimiziraju dobro« mogu biti samo utilitarističke *stipulacije* – one mogu važiti za one koji utilitarizam unaprijed prihvaćaju kao opći pogled na moral. Naravno, teško je zamisliti da bi se utilitarist zadovoljio pružanjem čisto stipulativne definicije deontološkog termina, što je i zapaženo:

»Njegove pretenzije su mnogo veće: on pokušava shvatiti što ta riječ odista znači, za njega i za svakog drugog, dakle što ona znači u običnom jeziku, tj. njenu leksičku definiciju. Ovakva njegova pretenzija nije slučajna: i na metaetičkom i na vrijednosno-normativnom nivou on se u argumentaciji može služiti definicijom samo ako je ona leksička. Posao metaetičara nije konstruirati moralni jezik, nego pružiti semantičku i logičku analizu postojećeg, prirodnog moralnog jezika.«²²

Kada jasno formuliramo konzekvcijalističko-utilitarističku definiciju (moralno) »ispravnog« (a time i »dužnosti« koja iz »ispravnog« proističe), recimo »mooreovski«, kao »postupka koji će u svijetu izazvati više dobra nego ma koji drugi mogući postupak«,²³ onda se jasno vidi da ta definicija neće odgovarati upotrebi pojma »ispravno« (i »dužnost«) u običnom jeziku morala. Naime, netko sasvim smisljeno može tvrditi kako je uvjeren da termin »ispravno« (ili »dužnost«) nije sinonim za »postupak koji će u svijetu izazvati više dobra nego ma koji drugi mogući postupak«. Onaj tko poriče ponuđenu konzekvcijalističku definiciju ne izlaže se, pri tom, mogućnosti optužbe da *ne razumije* šta termin »dužnost« znači (»provokator«, recimo, može biti uvjereni kantovac i tu riječ razumjeti u svom kontekstu). To znači da konzekvcijalističko-utilitaristička definicija »ispravnog« i »dužnosti« nije leksička.

Ova argumentacija liči na Mooreovu čuvenu kritiku hedonizma, konstruiranu na osnovu pojma »naturalističke greške«. Pa ipak, iako je metoda argumentacije ista (tzv. »argument otvorenog pitanja«), predmet napada nije isti. Moore

17

Don G. Brown, »Mill's Moral Theory: Ongoing Revisionism«, *Politics, Policy and Economics* 9 (2010) 1, str. 5–45, doi: <https://doi.org/10.1177/1470594X09345675>. Usp. Don G. Brown, »What is Mill's Principle of Utility«, u: David Lyons (ur.), *Mill's Utilitarianism: Critical Essays*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, Oxford 1997., str. 8–24.

18

B. Williams, »A Critique of Utilitarianism«, str. 116–117.

19

Samuel Scheffler, »Introduction«, u: Samuel Scheffler (ur.), *Consequentialism and Its*

Critics, Oxford University Press, Oxford 1988., str. 4–5.

20

Ibid.

21

Alan Donagan, *The Theory of Morality*, University of Chicago Press, Chicago 1977., str. 127. Kurziv autorov.

22

Igor Primorac, »Utilitaristička greška«, *Gledišta* 7–8 (1974), str. 797.

23

Vidi: Georg Edward Moore, *Principia Ethica*, Prometheus Book, Armherst 1988., §89.

je »naturaliste« i ostale (nazovimo ih tako) »definicioniste« napadao zbog toga što pokušavaju definirati ono što se, prema njegovu mišljenju, uopće ne može definirati – intrinzično dobro. Međutim, kada je riječ o »ispravnom«, situacija je mnogo jasnija nego u slučaju pokušaja definiranja termina »dobro«. Pitanje o »ispravnom«, naime, nije otvoreno na način na koji pitanje o »dobrom« jest. U slučaju »ispravnog«, neposredne jezičke intuicije su jasnije od intuicija u slučaju »dobrog«. To znači da se termin »ispravno« obično ne vidi kao pojam koji je neodređen na način na koji termin »dobro« jest neodređen. Utilitarističko-konzekvencijalistička definicija »ispravnog« nije pogrešna zato što pokušava nemoguće (tj. definiranje onoga što se ne može definirati). Ona je »jednostavno pogrešna« *na osnovu značenja samih termina*. Termin (moralno) »ispravno«, naime, u svakodnevnoj upotrebi uopće *ne podrazumijeva* maksimizaciju dobrog. Ovakva definicija, dakle, *ne odgovara* jezičkim intuicijama »običnog ljudskog govora«, pa se stoga i ne može čak ni ponuditi kao leksička definicija. Ako bismo htjeli da konzekvencijalističku definiciju ispravnog nametnemo svakodnevnom jeziku morala, morali bismo *redefinirati* sve ključne moralne termine. Redefinicija ključnih moralnih termina povlačila bi i daljnju temeljnu (i »napornu«) reviziju sveukupnog moralnog vokabulara. Ovakav poduhvat bi, svakako, bio metaetički prezahtjevan i, slobodno se može reći – praktički neostvariv.

Ovdje bi »teza razdvajanja« mogla biti od pomoći, naravno utoliko ukoliko bi bila primjenljiva. Utilitarist može reći da odustaje od leksičke definicije ispravnog kao maksimizacije dobrog. On može ponuditi (prilično neinformativnu) definiciju »ispravnog« kao »onoga što je u skladu s procedurom« (recimo – pravilima).²⁴ A onda, proceduru »braniti« ne-lingvističkim sredstvima. Međutim, ovakvi manevri vode u komplikacije koje ispočetka »jednostavni« utilitarizam na kraju čine gotovo nerazumljivim.

I, konačno, četvrta vrsta zahtjevnosti utilitarizma koja se također može okarakterizirati kao (druga) »metaetička«, je *epistemička zahtjevnost*. Ova zahtjevnost ogleda se u tome što, shodno konzekvencijalističkom rezonu, djelovatelj, ako želi izbjeći moralnu osudu – mora znati sve. Ispravnost postupanja *ne zavisi* čak ni od djelovateljeva znanja ili neznanja:

»Pojam ispravnog postupka, kao postupka koji među mogućim alternativama maksimizira dobro (što, pod nepovoljnim uvjetima podrazumijeva i minimalizaciju lošeg) je *objektivan* u tom smislu da je moguće da djelovatelj u pogledu toga šta je ispravan postupak pod danim okolnostima bude u neznanju ili da griješi, a da on bude u neznanju ili da griješi bez vlastite krivice. Prema tome, procjena drugih toga je li djelovatelj, u ovom smislu, učinio pravu stvar nije ograničena stanjem djelovateljeva znanja, a tvrdnja da je učinio neispravnu stvar može se uskladiti s priznanjem da je on učinio isto što bi u njegovom stanju znanja učinio i svako drugi.«²⁵

Epistemička zahtjevnost utilitarizma prirodno pobuđuje sumnju u samu mogućnost kompletnog znanja neophodnog za moralno odlučivanje. Još je Millov suvremenik Adam Sedgwick primijetio da »čovjek nema unaprijed dovoljno znanja da prati posljedice pojedinačnih postupaka«. Stoga je korisnost »neprimjerena kao test razumijevanja njihove ispravnosti ili neispravnosti« i »u primjeni bezvrijedna«.²⁶ Ali, treba imati na umu da, s utilitarističke točke gledišta, postupak može biti »ispravan« čak i bez obzira na to što djelovatelj *nema nikakvog načina* saznati što točno treba napraviti. I ne samo to: čak i postupci koji u moralnom pogledu na prvi pogled izgledaju kao irelevantni (npr. naručivanje sladoleda) mogu biti (»objektivno«, nezavisno od znanja) ispravni. Međutim, postupci koje »obična moralna svijest« vidi kao dobronamjerne, kao što je, na primjer, organizacija dobrotvornog izleta za siročad – mogu *postati* neispravni: npr., ako se prilikom odlaska na izlet

desi prometna nesreća (da podsjetimo: *svaki* postupak može kauzalno uvećati opću sreću na djelovatelju nedokučive načine, što neispravnost »razvodi« od »prekorljivosti«.) Zato intuicionistički orijentirani kritičar utilitarizma McCloskey upozorava:

»Znanje je preduvjet obaveze, a i slobode. I zaista, znanje je dio slobode, a neznanje obuhvaća nedostatak slobode. Mi nismo uistinu slobodni postupiti onako kako je ispravno ili na šta smo obavezani ako ne možemo unaprijed znati koji je to postupak ispravan. 'Trebamo implicirati mogu', ali i 'mogu' implicirati 'mogu znati'.«²⁷

Paradoksalno je to što se čini da »zahtjevni« utilitarizam, ma kako god da se odredi prema »faktoru (ne)znanja«, lako može odvesti u sveopći permisivizam. Za to postoje dva načina.

Prvo, ako utilitaristi odustanu od ideje stvarnih posljedica postupaka kao osnove njihove »ispravnosti« i, poput Milla (u eseju o Benthamu),²⁸ usvoje gledište prema kojem se kriterij ispravnosti oslanja samo na predvidive posljedice, onda on postaje teorija koja preporučuje »dobre namjere« (koje, kako McCloskey ukazuje, mogu biti kombinirane i s lošim motivima). Ovakva »sadržinska etika namjera« je permisivna zato što dopušta i mogućnost da *puko zamišljanje* dobrih (a »vjerojatnih«) ishoda bude dovoljan razlog za opravdanje postupaka koji se lako mogu kositi sa zahtjevima uobičajene moralnosti.

Naravno, utilitaristi mogu istrajati na ideji stvarnih posljedica (bez obzira na njihovu saznatljivost), ali permisivnost i tu vrebata. Dosljedno sprovođenje konzekvencijalističke logike može nas navesti na zaključak da nema ničeg *posebno* lošeg u tome što u nekom konkretnom slučaju postupamo neispravno jer je najvjerojatnije da griješimo svo vrijeme!²⁹ Umjesto sistema »opravdanja« (unaprijed), možemo uvesti sistem »izvinjenja« (unazad) kojim se posredno može opravdati svaki postupak. Ako stvari pođu po zlu, to nije naša krivica jer je sam svijet nepredvidiv. Ili, kako priznaje utilitarist Smart:

24

U suvremenim »revizionističkim« interpretacijama Millova učenja se, primjera radi, »dužnost« ne sagledava kroz maksimizaciju dobrog, nego kroz ideju prikladnosti kažnjavanja (u slučaju ugrožavanja važnih interesa). Međutim, i samo kažnjavanje počiva na »pravilima pravde«, tako da se može govoriti čak i o »dvostruko indirektnom« utilitarizmu. Naravno, postavlja se pitanje je li je ovo Millova originalna zamisao. Usp. npr. Jonathan Riley, »Mill's Greek Ideal of Individuality«, u: Kyriakos N. Demetriou, Antis Loizides (ur.), *John Stuart Mill: A British Socrates*, Palgrave Macmillan, London 2013., str. 97–125.

25

B. Williams, »A Critique of Utilitarianism«, str. 85–86.

26

Adam Sedgwick, *A Discourse on the Studies of the University*, Parker, London 1834., str. 63–64. Navedeno prema: John Stuart Mill, »Sedgwick Discourse«, u: J. S. Mill, *Collected Works*, str. 63.

27

Henry John McCloskey, »Utilitarianism: Two Difficulties«, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 24 (1973) 1, str. 62–63, str. 62.

28

Usp. John Stuart Mill, »Bentham«, u: J. S. Mill, *Collected Works*, vol. X, str. 112. Ovo je kasniji esej koji se bavi Benthamovom filozofijom morala. U njemu je Mill daleko kritičniji prema svom učitelju, nego što je bio u prvom (eseji su objavljeni u razmaku od pet godina).

29

Usp. E. Willand, »Objective and Subjective Utilitarianism«, u: James E. Crimmins, Douglas G. Long (ur.), *Bloomsbury Encyclopedia of Utilitarianism*, Bloomsbury Publishing, London, New York 2007., str. 378; H. J. McCloskey, »Utilitarianism: Two Difficulties«, Frances Howard-Snyder, »The Rejection of Objective Consequentialism«, *Utilitas* 9 (1997) 2, str. 241–248, doi: <https://doi.org/10.1017/s0953820800005306>.

»Dokle god nemamo teoriju objektivne vjerojatnosti, utilitarizam nema sigurnu osnovu.«³⁰

Tzv. »faktor neznanja« svakako ima direktne veze s »težom razdvajanja«. Ideja razdvajanja kriterija i procedure oslanja se na to da je usvajanje neke procedure (recimo, sistema pravila) dobra aproksimacija »idealnoj kalkulaciji«. Kada bi neka procedura mogla ponuditi pouzdane rezultate, jasno je zašto bi glomazna kalkulacija bila napuštena. Međutim, opet se postavlja pitanje kako mi, bez kalkulacije i uspoređivanja i s alternativama, uopće možemo znati da baš naša procedura zaista proizvodi najbolje rezultate?

Razdvajanje moralnog kriterija i procedure odlučivanja (»teza razdvajanja«)

Problema zahtjevnosti utilitarizma svjesni su i protivnici i pobornici utilitarizma. Prvi su, naravno, na osnovu ove primjedbe nastojali izgraditi argumentaciju koja će utilitarizam jednom zauvijek poslati u povijest. Drugi su nastojali (i još uvijek nastoje) da spase utilitarizam uvođenjem novih »razjašnjenja« i/ili (re)definicija starih termina. Ova komplicirana »razjašnjenja« i »analize« dovele su do rađanje jedne nove ideje koje u klasičnom utilitarizmu nije bilo. Najsažetija formulacija ove zamisli glasi:

»Mnogi indirektni utilitaristi utilitarizam ne shvaćaju kao metodu za određivanje što činiti, nego kao način da se procijeni moralna vrijednost postupaka (...).«³¹

Da razjasnimo. »Teza razdvajanja« treba olakšati primjenu »indirektnih« strategija unutar utilitarizma. Ovdje je obično riječ o pravilima ili sistemima pravila koje treba »internalizirati«, ali nam suvremeni utilitaristi, iako ne nude neke uvjerljive alternativne primjere, jasno daju do znanja da prihvaćanje pravila nije jedina moguća indirektna »procedura«. To dalje znači da utilitarist može tvrditi da može »identificirati« neko stanje stvari koje treba ostvariti, ali da (ipak?) ostane nijem u pogledu toga *kako* to »stanje stvari« ostvariti. »Teza razdvajanja«, dakle, podrazumijeva da mi *unutar utilitarizma* imamo slobodu načiniti dva odvojena koraka: 1) da identificiramo »ispravno« – u suštini »sreću« kao intrinzično dobro, a da onda *potom* 2) odaberemo neku metodu ostvarenja intrinzičnog dobra. Međutim, klasici utilitarizma, ali i »uobičajeno shvaćanje ovog normativno-etičkog pristupa zapravo podrazumijevaju da »to što sreća jest intrinzično dobro *poziva nas* da je unaprijedimo.«³² Uspoređenje »stanja stvari«, dakle, nije samo dio »metode«, kako pobornici teze razdvajanja hoće uvjeriti, nego i mehanizam »moralnog mišljenja« koje se oslanja na ideju ispravnog postupanja. Shodno tome, mi, prema *standardnom* određenju konzekvencijalizma/utilitarizma, ni nemamo takvu slobodu da možemo koherentno tvrditi da jesmo utvrdili što je dobro (time i ispravo kao cilj), ali da smo *odabrali* proceduru koja nije zahtjevna, a koja nalaže da se od ostvarenja uzdržimo. Cilj »identifikacije« (ispravnog, dobrog) je ostvarenje. Ako se ono odvije neposredno (pa i »prezahjevno«), nekoherentno je tvrditi da imamo utilitaristički razlog da »identificirano dobro« ne ostvarimo. Ili, da modificiramo jedan stari argument: ako je neka procedura izabrana na osnovu maksimalnog unapređenja sreće, zašto bi je se netko pridržavao i u slučajevima kada bi se njenim kršenjem sreća još više unaprijedila?³³ Procedura, naprosto, ne može biti »starija« od same korisnosti.

Odvajanje »kriterija« od »procedure« (»teza razdvajanja«), može se naslutiti, treba riješiti neke od problema zahtjevnosti jer ono dozvoljava mogućnost da »procedura odlučivanja«, prije svega, zato što »nije unaprijed određena«, ne

bude prestroga i potpuno obezličena. O tome svjedoče i riječi Davida Brinka, suvremenog pobornika »teze razdvajanja«:

»U normalnim okolnostima, utilitarizam ne zahtijeva pretpostavku bezlične točke gledišta. Utilitarizam bi to morao samo onda kada bi on bio procedura odlučivanja. Međutim, utilitarizam treba osigurati samo kriterij ispravnosti, ali ne i proceduru odlučivanja.«³⁴

Nije jasno na čemu Brink gradi svoj optimizam da se jedan »objektivizirani« cilj (opća sreća, blagostanje i sl.) može postići nekom »subjektiviziranom« procedurom, ali on u ovakvim tvrdnjama svakako nije usamljen. Osim toga, nije sasvim jasno što se (sve) zapravo podrazumijeva tvrdnjom da utilitarizam »samo« treba pružiti kriterij ispravnosti (što ako kriterij podrazumijeva direktno ispunjenje nekog naloga – maksimizaciju sagledane korisnosti, kao što se i podrazumijevalo do otvaranje rasprave o »tezi razdvajanja«?). Konačno, već na prvi pogled, može se reći i da je s utilitarističke točke gledišta teško zamisliva situacija u kojoj bi neka »procedura« imala prednost nad samim kriterijem. Međutim, da bi se ova teza sasvim rasvijetlila, neophodno je pružiti kratku genealogiju upotrebe distinkcije kriterij/procedura.

Distinkcija kriterij/procedura nije inicijalno nastala kao odgovor na primjedbu da je utilitaristički djelovatelj »obezličen« (kako bi se moglo zaključiti na osnovu Brinkove primjedbe), nego na osnovu primjedbe da utilitarizam zahtijeva direktnu (i praktički neostvarivu) procjenu svih mogućih posljedica svakog mogućeg postupka. Ona je nastala u jeku rasprave o tome treba li utilitaristički kriterij ispravnosti (maksimizaciju korisnosti) primjenjivati »direktno« (na pojedinačne postupke) ili »indirektno« (na pravila kojima se opravdavaju pojedinačni postupci). Kao osnovni izvor ove ideje u literaturi se navodi jedan članak koji je još 1971. godine napisao, široj filozofskoj publici tada gotovo nepoznati autor, Eugene Bales.³⁵ Bales u ovom tekstu, nastojeći nekako pomiriti utilitarizam postupaka s utilitarizmom pravila,³⁶ analizira probleme koje ima (konkretno) utilitarizam postupaka i doslovno postavlja sljedeća pitanja: Što sami utilitaristi postupaka očekuju od svoje etičke teori-

30

John Jamieson Carswell Smart, »An Outline of a System of Utilitarian Ethics«, u: J. J. C. Smart, B. Williams, *Utilitarianism*, str. 41.

31

E. Wiland, »Indirect Utilitarianism«, u: J. E. Crimmins, D. G. Long (ur.), *The Bloomsbery Encyclopedia of Utilitarianism*, str. 270.

32

Dale E. Miller, »Mill, Rule Utilitarianism and the Incoherence Objection«, u: Ben Eggleston, Dale E. Miller, David Weinstein (ur.), *John Stuart Mill and the Art of Life*, Oxford University Press, Oxford 2011., str. 94–116, str. 102, doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195381245.003.0005>. Autorov kurziv.

33

Usp. Guy Fletcher, »Mill's Art of Life«, u: Christopher Macleod, Dale E. Miller (ur.), *A Companion to Mill*, Wiley-Blackwell, New York 2017., str. 295–312, str. 308, doi: <https://doi.org/10.1002/9781118736739.ch20>. Ovo je tzv. »primjedba na osnovu nekoherencije« koja se obično upućuje utilitarizmu pravila.

34

David Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1989., str. 275.

35

R. Eugene Bales, »Act Utilitarianism: Account of Right-Making Characteristics or Decision-Making Procedure«, *American Philosophy Quarterly* 8 (1971) 3, str. 257–265, str. 262.

36

Utilitarizam pravila u suvremenoj literaturi naprosto podrazumijeva bezizuzetno poštovanje pravila zasnovanih na principu korisnosti. Upotreba »provizornih pravila« koja se mogu modificirati *ad hoc* i napuštati nije »utilitarizam pravila«, nego jedna od strategija »utilitarizma postupaka«. Usp. npr. Brad Hooker, »Rule Utilitarianism«, u: J. E. Crimmins, D. G. Long (ur.), *The Bloomsbery Encyclopedia of Utilitarianism*, str. 490.

je? Očekuju li oni od nje da pruži objašnjenje karakteristika koje nešto čine ispravnim ili proceduru odlučivanja, jedno i drugo ili nešto sasvim treće?³⁷

Njegov odgovor na postavljena pitanja sastoji se upravo u tvrdnji da se utilitaristički kriterij ispravnosti (tj. maksimizacije »sreće«) može odvojiti od metoda (»procedure«) kojim će se odrediti kako postupiti u konkretnoj situaciji. Da bi rasvijetlio svoju poentu, on ukazuje na to da i utilitaristi postupaka i njihovi kritičari u osnovi dijele jednu pretpostavku. Ta pretpostavka sastoji se od uvjerenja da nas prihvatanje objašnjenja karakteristika na osnovu kojih je nešto ispravno, a koje nudi utilitarizam postupaka, na neki način *a priori* obavezuje na određenu proceduru – kako je on naziva, »proceduru procjene i uspoređivanja vjerojatnih posljedica alternativnih postupaka«. Sam Bales smatra da je ova pretpostavka pogrešna:

»Objašnjenje (...) toga koje to karakteristike nešto čine ispravnim pokušava specificirati te karakteristike, ili možda vrlo kompleksan skup tih karakteristika, koje imaju samo i isključivo ispravni postupci, a na osnovu kojih i jesu ispravni. (...) Objasnjeno samo po sebi uopće ne postavlja nikakvo apriorno ograničenje u pogledu procedure koje koristimo da izoliramo alternative.«³⁸

Naravno, ako se »ispravnost« razdvoji od »procedure odlučivanja«, neminovno se nameće pitanje: kako će utilitarist u svakom od slučajeva *znati* koja od raspoloživih alternativa maksimizira postupke? Ili, ako ne zna, kako će utilitarist uopće donijeti odluku? Logično je, naravno, pretpostaviti da će predložena procedura imati bar dio jednostavnosti na koje utilitarizam od svojih začetaka računa, tj. da će se direktno oslanjati na sam princip korisnosti. Međutim, Bales, pomalo iznenađujuće i vrlo ironično, navodi i neke mogućnosti koje sa samim utilitarizmom nemaju nikakve veze. Može se, kaže on, odlučivati »bacanjem kockica« (Smart),³⁹ striktnim slijedenjem pravila (Moore)⁴⁰ ili tako što ćemo izvlačiti karte (Gauthier).⁴¹ On potom dodaje da svakom predlagачu procedure ima nešto za poručiti:

»Iako objašnjenje utilitarista postupaka u pogledu karakteristika koje nešto čine ispravnim proceduri odlučivanja ne postavlja apriorna ograničenja, postoji jedan smisao u kojem ono zaista diktira proceduru. Njegovo objašnjenje diktira mu proceduru do one mjere, ali i samo do te mjere, do koje te procedure jesu ili nisu pouzdane identifikacije (...) postupaka koji će maksimizirati korisnost, a stoje mu na raspolaganju. Ovdje ponavljam česte tvrdnje utilitarista postupaka da upotreba provizornih pravila, teorije igara ili nečeg sličnog može biti opravdana na osnovu utilitarizma postupaka.«⁴²

Ova Balesova rečenica zaslužuje kratak komentar u vidu jednog pitanja: kako će utilitarist bez neke komplicirane računice (tj. prokažene »metode direktne procjene i uspoređenja«) *znati* je li odabrao pogodnu metodu? Metode koje spominje Bales više stvaraju zbrku nego što bilo što rješavaju. Upotreba provizornih pravila (metoda »sad ovako – dokle ide, a poslije ćemo promijeniti«) uopće ne spada u indirektni utilitarizam, nego u utilitarizam postupaka, a teorija igara za »običnog moralnog djelovatelja« svakako djeluje kompliciranije od pokušaja direktne procjene posljedica.

Bales smatra da, čak i ako se pokaže da neke (ili sve?) pobrojane procedure nisu pouzdani vodiči prilikom donošenja odluka, to opet *ne povlači* apriorno prihvatanje metode »direktnog međusobnog uspoređenja vjerojatnih posljedica«. Drugim riječima, sve moguće (zamislive? inovativne? još neizmišljene?) procedure jednako su »u igri«, a direktno uspoređenje raspoloživih alternativa nema nikakvu prednost nad rivalskim metodama. Štoviše, ono kao »preglomazno« izgleda – neprikladno.

Zanimljivo je sada naglasiti da suvremeni branioci ne-klasičnog utilitarizma Balesov tekst navode kao svoju inspiraciju, ali se rijetko gdje može pronaći

što je on to točno napisao. Zato nije na odmet pogledati cjelinu i kontekst Balesove argumentacije. Prije svega, Bales je bio svjestan dvije moguće primjedbe koje bi mogle biti upućene ideji razdvajanja kriterija i procedure. On, naime, unaprijed u vidu ima dvije zamjerke koje se mogu formulirati na sljedeći način: 1) uvođenje distinkcije između »teorije ispravnog« i jedinstvene utilitarističke »procedure odlučivanja« (tj. procedure koja se *iscrpljuje* u uspoređenju i procjeni mogućih posljedica alternativnih postupaka) *nije zasnovana povijesno* – utilitaristi, povijesno gledano, nisu pravili ovu razliku; 2) mi od teorije o moralu *očekujemo* da nam pomogne prilikom donošenja odluka.

Na prvu primjedbu, primjedbu »povijesne nezasnovanosti« oštrog razlikovanja kriterija ispravnosti/procedura odlučivanja, Bales odgovara kratko. Pogriješili su (i to baš *povijesno*) oni koji su *spojili* kriterij procjene s *jednom* procedurom odlučivanja – procedurom procjene i uspoređenja posljedica. Za širenje sljepila ove vrste, Bales implicitno optužuje tvorce primjedbe da u utilitarizmu »pravila ne treba obožavati«, u koje spadaju i značajni predstavnici utilitarizma postupaka.⁴³ On naprosto smatra da nema razloga da ova ideja dalje opterećuje utilitarizam. Kriterij ispravnosti i procedura odlučivanja su logički odvojive stvari, a »utilitarizam postupaka« kao kriterij nije nespojiv s upotrebom pravila kao »procedure odlučivanja«. Treba reći i ono što Bales ne naglašava, ali podrazumijeva: upotreba »provizornih pravila« nije isto što i »utilitarizam pravila«. Upotreba provizornih pravila kao metoda za donošenje odluka ne podrazumijeva njihovu, čak ni relativnu, »nepovredivost«. Provizorna pravila važe samo kao »grubi vodiči« i to dok se ne ispostavi da je postupanje nasuprot pravilu – efikasnije. Utoliko je »utilitarizam provizornih pravila«, za koji se Bales zapravo zalaže, samo specifična podvrsta utilitarizma postupaka, a ne utilitarizma pravila.

Na drugu anticipiranu primjedbu ideje razdvajanja kriterija ispravnosti i procedure odlučivanja, koja kaže da mi od »etičke teorije« zaista očekujemo pomoć prilikom donošenja moralnih odluka, Bales odgovara:

»Što se druge zamjerke tiče, moj je odgovor da se čini jasno očiglednim da tvrdnja da je maksimizacija korisnosti ono što neki postupak čini ispravnim nije ekvivalentna tvrdnji da način na koji se biraju tako okarakterizirani postupci (...) jest [isto što i] procjena i uspoređenje mogućih posljedica alternativa.«⁴⁴

Istina, Bales priznaje da teorija o ispravnom (tj. konzekvencijalizam) može biti previše generalna te da je moguće da ona u konkretnim slučajevima ne može pružiti neposrednu praktičnu pomoć. Međutim, to ne znači da samu teoriju treba odbaciti samo zbog toga:

37

Ibid.

38

Ibid., str. 263.

39

J. J. C. Smart, »An Outline of a System of Utilitarian Ethics«, str. 43.

40

G. E. Moore, *Principia Ethica*, §99.

41

Usp. David P. Gauthier, »Rule-Utilitarianism and Randomisation«, *Analysis* 25 (1965) 3, str. 68–69, doi: <https://doi.org/10.1093/analysis/25.3.68>.

42

R. E. Bales, »Act Utilitarianism«, str. 264.

43

Bales cilja na Smarta, ali ga ne navodi izravno. Usp. John Jamieson Carswell Smart, »Extreme and Restricted Utilitarianism«, u: Phillipa Foot (ur.), *Theories of Ethics*, Oxford University Press, Oxford 1976., str. 171–183, str. 176–177.

44

R. E. Bales, »Act Utilitarianism«, str. 265.

»U svakom slučaju, istinita teorija o tome koje karakteristike nešto čine ispravnim mogla bi biti od značajne praktične pomoći, čak i kada bi to objašnjenje bilo generalno. Iako nam vjerojatno ne bi rekla kako da između postupaka koji nam u nekom trenutku stoje na raspolaganju izdvojimo one koji imaju relevantna moralna svojstva, ona bi, u najmanju ruku, mogla reći što nam je tražiti. Mogla bi nam pružiti standarde na osnovu kojih bismo mjerili provizorna pravila i moralne kodekse – ona čije uspješno prihvaćanje imaju tendenciju maksimizirati izvođenje postupaka koje su na osnovu objašnjenja ispravni.«⁴⁵

Ovakvo objašnjenje teško objašnjava bilo što, a razlog za nerazumljivost tog objašnjenja svodi se na jednostavno pitanje: zašto Bales uopće traži od teorije ispravnog bilo kakvu praktičnu pomoć? On je *sam* predložio razdvajanje teorije (kriterija) o ispravnom od metode (»procedure«) odlučivanja *baš zato* što kriterij *sam* po sebi navodno ne sugerira nikakvu proceduru. Daljnja komplikacija ponuđenog objašnjenja sastoji se od toga što se čini da Bales smatra kako utilitaristička teorija ispravnog ima dvostruku ulogu: 1) općeg standarda, tj. kriterija ispravnog postupanja (kao maksimizacije »dobrog«) koji *ne zavisi* od neke »procedure«; i 2) standarda o standardima (»provizornim pravilima i kodeksima«) koji povlači *neku* proceduru (koju; odbačenu metodu usporedbe i procjene?) tako što specificira prihvatljiva »provizorna pravila« i »kodekse«.

Bales uopće ni ne nudi neki argument zašto bi prihvaćanje nekih (i to: provizornih, dakle neobavezujućih) pravila bilo bolje od »metode procjene i uspoređenja posljedica«. On naprosto vjeruje da stvari tako stoje. Ako je inicijalni argument bio to što se procedura uspoređivanja i procjene posljedica mora izbjeći jer je preglomazna i nepouzdana, onda se može samo konstatirati da ona uopće nije izbjegnuta. Procjena i uspoređenje posljedica sada se javlja kao procedura (metoda) izbora »provizornih pravila« i »kodeksa« jer to nalaže konzekvencijalistički kriterij ispravnosti. Naime, da bismo znali koje je od dva pravila bolje, mi moramo naći načina da ih procijenimo i usporedimo s konzekvencijalističke točke gledišta. U Balesovoj argumentaciji nema čak ni sugestije kako to točno činiti, ni objašnjenja zašto je procjena čitavih *klasa postupaka* (specificiranih »provizornim pravilima« i »kodeksima«) pogodnija za utilitarističku upotrebu od metode neposredne procjene pojedinačnih postupaka.

Kada se cijela Balesova argumentacija s »utilitarističkog« (tehničkog) jezika prevede na generalno filozofski jezik, može se reći da Bales tvrdi sljedeće: 1) utilitaristi (postupaka) su u pravu kada kažu da je korisnost i samo korisnost mjera ispravnosti; 2) metoda odlučivanja (»procedura« u suvremenom utilitarističkom jeziku) nije isto što i moralna procjena ispravnosti postupka; 3) direktna kalkulacija posljedica pojedinačnih postupaka zaista može biti preglomazna kao procedura odlučivanja, 4) utilitaristima postupaka mudro je da se na neki način pomire s nužnošću prihvaćanja (makar provizornih) pravila koje se može organizirati u kodekse; i 5) upotreba pravila i kodeksa podrazumijeva da se ona procjenjuju na osnovu toga postiže li se njima zaista cilj (»korisnost«).

Iako Balesov tekst u vrijeme objavljivanja nije bio posebno zapažen, suvremeni utilitaristi danas inzistiraju na njegovoj poenti – u utilitarizmu treba odvojiti kriterij ispravnosti od procedure (metoda) kojim dolazimo do odgovora na pitanje koje se postavlja u trenutku moralnog izbora – pitanja »Što (u)činiti?«. Može se steći čak i utisak da je u nekim slučajevima razdvajanje utilitarizma kao kriterija ispravnosti od utilitarizma kao procedure odlučivanja *ad hoc* strategija izbjegavanja »prigovora na osnovu zahtjevnosti«. Međutim, zaobilaženje pitanja nije isto što i dogovor. Usprkos jasnoj izlo-

ženosti optužbama za »izvrđavanje teorijskih obaveza«, ovakve »zaobilazne strategije« našle su put prema *školskim* »uvodima u utilitarizam«. Tako, na primjer, možemo pronaći prepričavanje Balesove zamisli (i) na sljedeći, opet karakterističan, način:

»Utilitarizam je, prije svega, kriterij ispravnosti. On vam govori što neki postupak čini ispravnim ili neispravnim. To nije isto što i metoda razmatranja, koja vam kaže čemu treba stremiti i kako treba razmišljati kada donosite odluku o tome što treba učiniti. Budući da vjerujem u utilitarizam, onda vjerujem da neki postupak ispravnim čini to što on ima optimalne posljedice u smislu sveopćeg *blagostanja*. Međutim, ne vjerujem da trebam konstantno biti preokupiran utilitarističkim kalkulacijama jer će i to samo po sebi imati loše posljedice.«⁴⁶

Vidimo da je u konkretnom citatu Balesova ideja nadgrađena idejom blagostanja kao objektivnog dobra, tj. dobra »objektivnijeg« od (već objektivne) sveopće sreće. Ovakve nadgradnje, u principu, služe približavanju utilitarizma svakodnevnoj moralnosti, ali se u njima gubi bazična jednostavnost osnovne utilitarističke ideje. Istine radi, treba naglasiti da Bales na umu nije imao ideju »blagostanja«, bar ne u onom smislu u kojem ga koriste suvremeni utilitaristi – on je pobornik klasične ideje »korisnosti«.

Bilo kako bilo, danas je jasno da Balesova zamisao nije našla put samo do udžbeničkih prikaza utilitarizma. Ona je pustila i dublje korijene u utilitarističkoj tradiciji. Konkretno, distinkcija kriterij ispravnosti/procedura odlučivanja dobila je svoju širu elaboraciju u teoriji Paula Harleyja, zamišljena kao »nadilaženje konzekvencijalizma« (*beyond consequentialism*).⁴⁷ Iako je u osnovi riječ o modifikaciji Balesovih zamisli, glavne Harleyjeve teze mogu ilustrirati stil razmišljanja koji prevladava u suvremenom konzekvencijalizmu (i utilitarizmu). Kratko rečeno, Harley smatra da konzekvencijalizam treba nadići tako što ćemo ga *popraviti*. Prema Harleyjevu uvjerenju, ova ispravka otpočinje (sasvim »balesovskim«) razlikovanjem dvije vrste teorija o moralu: 1) teorije o moralnim razlozima i 2) teorije o moralnim standardima (kriterijima). Pogledajmo u čemu je njihova razlika.

Teorije o moralnim razlozima teorije su o odnosu praktičkog uma (*practical reason*) i morala prema kojima djelovatelji po pravilu imaju odlučujuće (*decisive*) razloge,

»... onako kako svaka od tih teorija shvaća takve razloge, da se izbjegne prijestup (*wrong-doing*), onako kako svaka od njih shvaća moralni prijestup. Ove teorije ne obuhvaćaju samo objašnjenje moralnih standarda nego i posebna objašnjenja 1) praktičkog uma; te 2) odlučujućih razloga koje djelovatelj ima za izbjegavanje prestupa.«⁴⁸

Teorije ove vrste podrazumijevaju *odlučujući autoritet* moralnih razloga i u sebi sadrže i objašnjenje tzv. »racionalnog autoriteta« moralnih zahtjeva. Za tipične primjere ove vrste teorija, Harley navodi Hobbesovu i Kantovu teoriju.

Teorije o moralnim standardima odnose se isključivo na moralne standarde (kriterije) i *ne obuhvaćaju* teorije o moralnim razlozima.

45
Ibid., str. 264.

46
Krister Bykvyst, *Utilitarianism: A Guide for the Perplexed*, Continuum, London 2010., str. 106. Autorov kurziv.

47
Paul Hurley, *Beyond Consequentialism*, Oxford University Press, Oxford 2009., str. 37.

48
Ibid.

»Onaj tko zastupa ovakvu teoriju samo treba usvojiti posebno objašnjenje moralnih standarda koje teorija nudi. Ovo su teorije o sadržaju moralnih standarda, ali ne i o autoritativnosti ili neautoritativnosti takvih standarda.«⁴⁹

Prema ovom tumačenju, opet sasvim »balesovski«,

»... konzekvencijalizam nije teorija o odnosu praktičkog uma i moralnih standarda, već o odnosu ispravnosti postupaka i toga je li stanje stvari dobro – između moralnih standarda i procjene sveukupnih posljedica. Preciznije, to je teorija prema kojoj je neki postupak ispravan samo ako proizvodi najbolje sveukupno stanje stvari. Svi ostali postupci moralno su zabranjeni.«⁵⁰

Harley naglašava da se ove teorije mogu *proširiti* tako da objasne prirodu praktičke racionalnosti i daju objašnjenje »odlučujućih razloga« za izbjegavanje moralnih prestupa. Međutim, same po sebi, one *ne* podrazumijevaju neposrednu primjenu usvojenog kriterija (»standarda«) u procesu moralnog odlučivanja.

Konzekvencijalizam (a samim tim i utilitarizam) bi, prema Harleyjevu shvaćanju, bio »samo« teorija o moralnim standardima. To bi značilo da konzekvencijalizam ispravnost postupka dovodi u vezu sa »stanjima stvari«, ali da djelovatelji »često imaju dovoljno razloga da ne proizvedu najbolje stanje stvari.«⁵¹ Ovakav stav on objašnjava gledištem zasnovanom na svakodnevnoj moralnosti koja od djelovatelja ne zahtijeva nužno izazivanje »najboljih posljedica«, pa čak i dopušta mogućnost da mu se moralno zabrani proizvođenje najboljeg stanja stvari.⁵²

Harleyjeva je poenta ovdje jednostavna i sasvim na tragu Balesovih ideja: nije konzekvencijalizam (pa i utilitarizam) sam po sebi zahtjevan, nego to u njega neosnovano učitavaju njegovi tumači (pa i pobornici). Harley i otvoreno kaže da konzekvencijalizam djeluje pogrešno jer se u njega neosnovano učitava točno određena (»ekstremna«) teorija moralnih razloga. Zato i naglašava:

»Kao teorija moralnih standarda, konzekvencijalizam ne obuhvaća nikakvu teoriju razloga, pa samim tim ni presudne razloge za djelovanje.«⁵³

Međutim, ako se »moralni standard« (standard ispravnog) odvoji od »razloga za djelovanje«, onda je, prema Harleyjevu mišljenju, sve u redu zato što je dovoljno

»... pokazati da će, ako se pretpostavi da je cilj razloga [za djelovanje] djelovateljeva osobna sreća, čak i mnogi konzekvencijalisti priznat će da rezultirajuća teorija ne mora biti onoliko zahtjevna, koliko su to čak i umjerenije zahtjevne alternativne teorije.«⁵⁴

To znači da konzekvencijalizam, navodno, može biti »umjeren«:

»I konzekvencijalisti i njihovi kritičari, koji su zabrinuti da konzekvencijalistička teorija moralnih standarda djelovateljima ispostavlja ekstremne zahtjeve, miješaju teoriju moralnih standarda koja se samo može postaviti u kontinuum strogih zahtjeva, s teorijama moralnih razloga koje također imaju lokacije u kontinuumu zahtjevnih razloga da se postupa moralno. Štoviše, takvi konzekvencijalisti i takvi njihovi kritičari smatraju da konzekvencijalistička teorija moralnih standarda na neki način obavezuje njene zastupnike na shvaćanje da njena ekstremna lokacija na prvom kontinuumu mora biti reflektirana na ekstremnoj lokaciji u drugom. Međutim, konzekvencijalistička teorija moralnih standarda ne zahtijeva prihvatanje takve obaveze i kao teorija je agnostička u pogledu odnosa dvaju kontinuum.«⁵⁵

Harleyjeva argumentacija ovdje djeluje pomalo zbunjujuće jer se čini da on konzekvencijalizam pokušava spasiti na osnovu nekonzekvencijalističkih razloga. Iz onoga što je Harley napisao o »odlučujućim razlozima«, slijedi da

prilikom *moralnog* odlučivanja *vanmoralni* razlozi mogu odnijeti prevagu nad moralnim.

Dometi »teze razdvajanja«

Zamisao da unutar utilitarizama (i konzekvencijalizma) treba odvajati kriterij ispravnosti procedure od procedure odlučivanja može se osporavati na više načina. Mi smo izdvojili tri karakteristična.

Prvi način osporavanja distinkcije kriterij/procedura oslanja se na (obično se kaže: »kantovsko«) načelo »treba« implicira »mogu«. Čini se da unutar filozofske zajednice postoji suglasnost da svaka normativna teorija treba poštivati ovo načelo makar u njegovom najmanje zahtjevnom obliku.⁵⁶ Poštovanje načela »treba« implicira »mogu« podrazumijeva da se puko zamišljanje (maštanje) mora razlikovati od realističke imaginacije neophodne za donošenje (svih, pa i moralnih) odluka. U tom duhu, suvremeni etičar James Griffin ukazuje na to da konzekvencijalizam kao »čudnovat« kriterij ispravnosti može voditi u kršenje ovog načela jer može naložiti ono što je zamislivo, a neostvarivo. On se zato pita:

»Zašto izabrati standard za moralno djelovanje koji je tako udaljen od onoga što možemo učiniti? Naravno, 'čudnovato' ne implicira 'neispravno'. Međutim, 'treba' implicira 'mogu'. Principi koji upravljaju postupcima moraju odgovarati ljudskim sposobnostima ili oni postaju čudnovati na razoran način: besmisleni.«⁵⁷

Griffin ovim stavom ponavlja uobičajenu kritiku konzekvencijalizma: konzekvencijalizam je kao moralni standard apsurdan jer ispostavlja nemoguće zahtjeve. Međutim, on ukazuje na nerealističnost konzekvencijalizma *kao standarda ispravnog*, a ne na nerealističnost sprovođenja neke konkretne procedure. Griffin u svom tekstu apelira i na realističnost prilikom izbora *samog kriterija* ispravnosti postupaka:

»Iako se kriteriji i odluke mogu razići, ne trebaju (...) se suviše udaljiti jedni od drugih. Naše procedure odlučivanja moraju u obzir uzeti naše sposobnosti, ali nijedan kriterij za ljudsko djelovanje ne može postati toliko mnogo udaljen od naših sposobnosti da čak i kao kriterij izgubi svoj smisao. Zdravlje je razuman kriterij za medicinsku praksu zato što ga ljekari mogu ispuniti, bilo direktno ili indirektno. Nasuprot tome, veoma zahtjevni kriteriji (...) mogu otići suviše daleko da bi čak i bili moralni kriteriji.«⁵⁸

49
Ibid., str. 38.

50
Ibid., str. 39.

51
Ibid., str. 16–17.

52
Samuel Scheffler, *The Rejection of Consequentialism: A Philosophical Investigation of the Considerations Underlying Rival Moral Conceptions*, Oxford University Press, Oxford 1994., str. 103–104.

53
Paul Hurley, *Beyond Consequentialism*, str. 46.

54
Ibid., str. 44.

55
Ibid., str. 46.

56
Za raspravu o tome kako se sve ovo načelo može shvatiti vidi: Robert Stern, »Does 'Ought' Imply 'Can'? And Did Kant Think It Does?«, *Utilitas* 16 (2004) 1, str. 42 – 61, doi: <https://doi.org/10.1017/s0953820803001055>.

57
James Griffin, »The Human Good and the Ambitions of Consequentialism«, u: Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller Jr., Jeffrey Paul (ur.), *The Good Life and the Human Good*, Cambridge University Press, Cambridge 1992., str. 118–132, str. 123.

58
Ibid.

Srž Griffinova rezoniranja može se sažeti u jednu rečenicu: ako se kriterij ispravnog »razvede« od procedure odlučivanja, onda sam kriterij više ne zavisi od onoga što djelovatelj zaista može napraviti. Time se otvaraju vrata različitim utopijskim kriterijima koji nemaju nikakvu normativnu vrijednost – ne mogu razlučiti moguće od nemogućeg. Procjena valjanosti odabranog cilja *svakog* djelovanja mora obuhvatiti i procjenu mogućnosti djelovatelja. Pri tom, postavljanje neostvarivih »moralizatorskih« zahtjeva nije samo apsurdno. Ono se obično smatra i nemoralnim.

Drugi razlog zbog kojih razdvajanje kriterija ispravnog i procedure odlučivanja unutar utilitarizma može djelovati sumnjivo leži u očiglednoj nejasnoći terminologije koja se *ad hoc* prilagođava potrebama početne teze – »teze razdvajanja«. Naime, i u Balesovoj i u Harleyjevoj argumentaciji očigledno je zanemarivanje razlike »intrinzičnog dobra« i »ispravnog«. Nesporno je da mi možemo *nekako* (teorijski) razdvojiti teoriju ispravnog od metode (»procedure«) koja određuje kako postupiti. Međutim, što to zapravo znači? Uočljivo je to što se i Bales i Harley u svojoj argumentaciji oslanjaju na vrlo maglovitu zamisao »karakteristika koje nešto (postupak) čine ispravnim«. Iako na prvi pogled ne izgleda upadljivo, ovakav način govora o »ispravnom« je sasvim neuobičajen, naročito za profesionalne filozofe. Naime, ako pažljivo pratimo upotrebu termina »konzekvencijalizam« u povijesti etike, onda je jasno da u određenju »ispravnog« naprosto nema nikakvog mjesta za bilo kakav *plural* »karakteristika koje nešto čine ispravnim«. *Jedina* karakteristika koja neki postupak »čini ispravnim« jest maksimizacija »dobrog«, *ma kako* to »dobro« odredili. Činjenica da se *dobro* može shvatiti i kao složeno, kao i činjenica da se svako konkretno određenje »dobrog« po pravilu odnosi na beskonačan broj »stanja stvari«, nema nikakve direktne veze s jedinstvenim značenjsko-logičkim konzekvencijalističkim određenjem »ispravnog« kao maksimizacije »dobra«.

I konačno, treći razlog zbog koga uvođenje distinkcije kriterij/procedura stvara teorijsku konfuziju jest ideja da »procedura« može biti presudna u konzekvencijalističkom odlučivanju. Na ovu ideju se oslanja i Harleyjeva vizija »praktičkog uma« i »odlučujućih razloga« kojima se nadograđuje »teorija o moralnim standardima« (ispravnosti). Ove teorije navodno mogu odrediti proceduru odlučivanja koja bi bila konzekvencijalistička, a ne bi bila prezahvatljiva. Kada uklonimo maglu koju tehnicizirani jezik stvara, postaje jasno da to zapravo znači da moralni razlozi *ne moraju biti presudni*. Mi, primjera radi, iz »prudencijalnih« razloga, ili iz razloga »posebnosti perspektive« (djelovatelja) možemo opravdati postupanje koje ne vodi najboljem mogućem ishodu. Oslanjanje na prudencijalne razloge u moralu već na prvi pogled sumnjivo je. Međutim, čini se da ono nije jedina očigledna slabost Harleyjeve (pa i Balesove) zamisli. Generalno uzevši, čini se da se sama distinkcija (užih) teorija o moralnim standardima i (širih) teorija o moralnim razlozima (koje obuhvaćaju »procedure odlučivanja«) protivi logici konzekvencijalizma. Mogu se navesti bar tri vidljiva razloga.

Prvo i osnovno, moralni razlozi se obično vide kao presudni. Zato Bales i tvrdi da od teorije o moralu očekujemo *neka* uputstva, ma kako maglovita i uopćena bila.

Drugo, možda i očiglednije: kada se pitamo o *moralnim* razlozima, mi *uopće* ne uzimamo u obzir druge razloge. *Tada* je za konzekvencijalista ishod (maksimizacija »dobrog«) *jedino* mjerilo (tj. »razlog«).

Treće, i možda najbitnije: u konzekvencijalizmu *nema vanmoralnih razloga*. Kao što smo vidjeli, sveprisutnost konzekvencijalizma *svaki* razlog za djelo-

vanje *pretvara* u moralni. »Strogi zahtjevi«, tj. prezahtjevnost, ne proizlaze iz neke posebne utilitarističke procedure, nego iz samog kriterija. A ako se, pak, neka procedura stavi iznad samog konzekvencijalističkog kriterija maksimizacije, onda ona više nije puka »procedura«, nego je *novi kriterij*. Samo u tom slučaju, poštovanje neke »procedure« (recimo, procedure koja nalaže primjenu odgovarajućeg provizornog pravila ili formuliranje novog) može poslužiti kao »odlučujući razlog« za postupanje koje »ne proizvodi« najbolje posljedice. Iako ovako »ublaženi« konzekvencijalizam (u suštini: pluralizam »razloga« ili kriterija) zaista postoji kao teorijska varijanta, sam termin »konzekvencijalizam« se u tom značenju *ne koristi* u suvremenoj etici.⁵⁹

Ako se na kraju osvrnemo na raspravu unutar utilitarizma, pa navedene primjedbe uzmemo u obzir, možemo se uvjeriti i u to da ponuđena distinkcija za kriterij ispravnosti/procedura odlučivanja ne funkcionira čak ni kao dobar argument u prilog utilitarizmu provizornih pravila. Naprosto govoreći, »pravovjerni« utilitaristi postupaka odbacili bi Balesovu distinkciju kriterij/procedura i »tezu razdvajanja« kao *irrelevantne*. Oni bi naglasili da konzekvencijalizam kao osnova utilitarizma *neposredno* zahtijeva izbor najbolje alternative, a da »proceduralna« pitanja odlučivanja uvijek i jesu sekundarna i stvar *neke* procjene. Zapravo, rijetko koji utilitarist se neće složiti s tvrdnjom da je ponekada (ili čak: u principu) korisno slijediti neko »zdravorazumsko« ili »uobičajeno« pravilo. Međutim, podrazumijevanje da će poštovanje pravila (ili neke druge »procedure«) uvijek izazvati najbolje posljedice podrazumijeva vrstu »sinkronizacije« utilitarizma i svakodnevne moralnosti koja jednostavno ne postoji. Za protivnike utilitarizma, sasvim je dovoljno to što su *zamislive* i situacije u kojima pravilo s utilitarističke točke gledišta treba *prekršiti*. U nekim slučajevima – u onim slučajevima u kojima pouzdano znamo da usvojena »procedura odlučivanja« *ne osigurava* najbolji ishod – utilitarist je *dužan* odbaciti takvu proceduru. Razdvajanje kriterija ispravnosti i procedure odlučivanja tu ne pomaže mnogo, baš zato što nam kriterij ispravnosti u tim prilikama *sam po sebi* direktno kaže što treba činiti. Predloženi izbor provizornih pravila (ili čak cijelih »kodeksa«) kao procedure odlučivanja unutar konzekvencijalističkog »svjetonazora« naprosto ne može imati *normativni* primat u odnosu na sam kriterij ispravnosti. To važi i u slučaju poštovanja »svakodnevnih moralnih pravila«. Ništa bolje nije ni ako se oslonimo na J. Rawlsovu ideju »pravila prakse« (u razvijenoj Searleovoj terminologiji »konstitutivnih pravila«) – pravila kojima se i pojmovno i praktički *konstituiraju* (ali ujedno i reguliraju) neke moralno značajne prakse (»institucija«), kao što su kažnjavanje putem fer procedure ili ispunjenje obećanog.⁶⁰ I »konstitutivno pravilo«, a samim tim i cijela »institucija«, može biti odbačena iz konzekvencijalističko-utilitarističkih razloga – zato što ne postiže cilj.

59

Ovdje treba obratiti pažnju na povijesnu činjenicu da je prvobitna upotreba termina »konzekvencijalizam« obuhvaćala ovakvu (»pluralističku«) mogućnost. Tako je Elizabeth Anscombe, koja je i skovala ovaj termin, pod »konzekvencijalizmom« podrazumijevala sve teorije u kojoj posljedice *mogu* (ali ne moraju) odrediti konačnu ispravnost postupaka. Vidi: Gertrude Elisabeth Margaret Anscombe, »Modern Moral Philosophy«, u: W. Donald Hudson (ur.), *The Is/Ought Question*, Macmillan, London 1969., str. 175–195, str. 185–188. Međutim, prihvaćena i trenutna upotreba tog termina (od, kako Brad Hooker

to pedantno bilježi, 1973. godine do danas) striktno je rezervirana za teorije prema kojima »fundamentalna razina moralne procjene treba biti usmjerena *isključivo* na posljedice«. Vidi: B. Hooker, »Consequentialism«, str. 90–91. Time je svaki »dualizam« ili »pluralizam« kriterija ispravnog *značenjski* isključen.

60

Usp. John Rawls, »Two Concepts of Rules«, *The Philosophical Review* 64 (1955), str. 3–32; John Rogers Searle, »How to Derive 'Ought' from 'Is'?«, u: W. D. Hudson, *The Is-Ought Question*, str. 120–134.

Sve u svemu, čini se da Bales i Harley svojim prilično kompliciranim objašnjenjima nisu postigli više od jednostavnog ukazivanja na to da moralni standard ponekada ne treba primjenjivati direktno. Njihova ideja svela se na sljedeće: na osnovu znanja mi ćemo birati »procedure«, a ovaj izbor se ipak uvijek svodi na procjenu posljedica koje će primjena neke procedure izazvati. Logički je potpuno zamislivo da se procedura mijenja od slučaja do slučaja – i to uopće ne mora biti povezano s nekom idejom formuliranja generalnog pravila – nekakvog »pravila izmjene procedure«. Procjena posljedica uvijek je *vrhovni* kriterij izbora procedure odlučivanja, baš zato što kriterij ispravnosti to neposredno nalaže. A sama procedura uvijek se može odbaciti upravo na osnovu procedure koju Bales po svaku cijenu hoće izbjeći – *direktne* procjene posljedica tj. konzekvenci. Inače, kakav bi to *konzekvencijalizam* bio?

Utilitarist Smart je, razmatrajući ideju prema kojoj unutar utilitarizma pravilima treba dati primat, zapisao ono što je Balesa i inspiriralo da utilitaristima predloži odvajanje kriterija ispravnosti od procedure odlučivanja:

»Ne bi li bilo monstruozno pretpostaviti da ako *jesmo* isplanirali posljedice i ako imamo savršenu vjeru u nepristranost naših kalkulacija i ako *znamo* da će u ovom slučaju kršenje pravila *P* imati bolje rezultate od njegovog poštovanja, mi se ipak trebamo pokoriti tom pravilu? (...) Nije li to oblik praznovjernog (psihološki lako objašnjivog) obožavanja pravila, a ne racionalno razmišljanje filozofa?«⁶¹

Smart zapravo tvrdi da je sam utilitaristički moralni kriterij toliko snažan da ne dopušta nikakve »stabilne« procedure, pa ni primjenu bilo koje vrste pravila. Odvajanje kriterija ispravnosti od procedure odlučivanja (»teza razdvajanja«) utilitarizam svodi na nekakvu generičku i generalnu, a potpuno »nepraktičnu« tezu, na primjer »bolje da nam je bolje nego da nam ne bude bolje«. ⁶² Međutim, samo razdvajanje kriterija i procedure zapravo podrazumijeva prihvaćanje ovakve suštinski isprazne ili »truiističke« teze. A kada se razjasni da konzekvencijalizam po definiciji *bar u nekom koraku* ipak nalaže procjenu i uspoređivanje posljedica⁶³ (koje samo jest baš ona procedura koju pobornici »teze razdvajanja« nastoje odbaciti), onda se postavlja pitanje čemu služe procedure koje posreduju između pojedinačnih postupaka i utilitarističkog cilja. Prirodno se nameće čitav niz pitanja. Kako ćemo odlučivati u neodumici važi li neka procedura i dalje? Što ako se procedure sukobe? Što ako *kršenje* procedure proizvodi najbolji ishod?. Itd. Ni Bales ni Harley ne nude čak ni naznake odgovora na ovaj tip pitanja.

Nenad Cekić

**Utilitarianism:
Moral Standard And/Or “Decision Procedure”?**

Abstract

The paper analyses a growing belief that utilitarianism as a theory of normative ethics offers a morality standard, but not a method (“procedure”) of making moral choices. According to the author’s belief, this idea emerged as a possible response to some of the critiques of utilitarianism, based on the notion of “demandingness”. Firstly, I laid out the original argument proposed by Eugene Bales, about how the utilitarianism of procedure and indirect procedures based on rules can be “reconciled” by setting morality standard apart from the methods of making decisions. Next, Hurley’s theory is outlined, according to which the separation of consequentialist (thus utilitarian) morality standard and decision procedures allows for the choice of procedure which does not request unreasonable demands from agents. The author analyses both ideas and lays out a possible meta-ethical and normative-ethical objections that can be constructed.

Key words

utilitarianism, consequentialism, demandingness objection, standard of rightness, decision procedure

61

J. J. C. Smart, »Extreme and Restricted Utilitarianism«, str. 176–177.

62

Skorupski za ovakav pristup nudi ime »generička teza« (utilitarizma), istina, s idejom kompromisa između utilitarizma i »liberalizma«. Vidi: John Skorupski, *Why Read Mill Today*, Routledge, Oxford 2006., str. 24.

63

Baš ova ideja leži u osnovi tvrdnje Davida Lyonsa da utilitarizam pravila neminovno »kolobira« u utilitarizam postupaka. Naime,

i svaka primjena pravila jest postupak, a kršenje pravila je implicitno postavljanje novog (specifičnijeg) pravila koje obuhvata izuzetke. Proces specifikacije se na osnovu usporedenja posljedica može odvijati unedogled – sve do izolacije pojedinačnog postupka kao »pravila«. Ovo Lyonsovo zapažanje navodi na uvjerenje da su utilitarizam pravila i utilitarizam postupaka »ekstenzionalno ekvivalentni«. Vidi: David Lyons, *Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford University Press, Oxford 1965., str. 115–118, 137–143.